

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

СОХІКЯН АННА СУРЕНІВНА

УДК 343.214:001.814

ЗАКОН ЯК ДЖЕРЕЛО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

**12.00.08 «Кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право»**

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2021

Дисертація є рукописом.

Роботу виконано на кафедрі кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент **Пономаренко Юрій Анатолійович**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри кримінального права № 1.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Шаблистий Володимир Вікторович**, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, професор кафедри кримінального права та кримінології;

кандидат юридичних наук, професор **Беніцький Андрій Сергійович**, Одеський державний університет внутрішніх справ, професор кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету.

Захист відбудеться «13» травня 2021 року о 13:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-А.

Автореферат розіслано «12 » квітня 2021 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. Ю. Шепітько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Учення про джерела кримінального права є однією із фундаментальних проблем відповідної галузі науки. У зв'язку з динамічним розвитком сучасного кримінального законодавства, соціальними та політичними змінами, процесами глобалізації та інтеграції у різних сферах соціального життя, необхідністю повної імплементації міжнародних нормативно-правових актів до національного законодавства (зокрема – зобов'язань України, що випливають із Римського статуту Міжнародного кримінального суду), в доктрині кримінального права актуалізувалася проблематика окреслення загального кола його джерел, визначення ролі і місця кримінального закону серед цих джерел, становлення шляхів впливу одних джерел на інші та особливостей системних зв'язків між ними.

Чинний КК України 2001 року в якості одного з принципових положень містить припис про те, що злочинність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки ним (ч. 3 ст. 3 КК України). Це правило формувалося законодавцем в контексті унеможливлення наявності норм кримінального права у будь-якому іншому нормативно-правовому акті, окрім КК України. Водночас подальший розвиток усієї системи законодавства України засвідчив численні відступи від нього. Тим самим не лише була породжена колізія між закладеним до КК України принципом монізму кримінального законодавства і реально існуючим станом його поліджерельності, а й порушенні внутрішньо- і зовнішньосистемні зв'язки кримінального закону.

Окрім того, і сам КК України, незалежно від його позиціонування чи як єдиного, чи як основного джерела норм кримінального права зазнав істотних модифікацій за час його чинності. До нього була внесена численна кількість змін та доповнень, які настільки істотно погіршили його властивості як джерела кримінального права, що це стало причиною прийняття на державному рівні рішення про необхідність рекодифікації відповідної галузі. Указом Президента України від 07.08.2019 р. була створена робоча група з розвитку кримінального права, у складі Комісії з питань правової реформи, яка має розробити проєкт нового КК України та інших актів про відповідальність за публічні правопорушення. Вже сам цей факт свідчить про те, що на питання закону як джерела кримінального права в сучасний період набувають особливої значимості.

Водночас слід відзначити, що ці питання є одними з класичних як у науці кримінального права, так і в правознавстві загалом. Протягом тривалого часу вони досліджуються криміналістами та фахівцями в інших галузях права, на теоретичному та емпіричному рівнях, але й досі істотна їхня кількість залишається дискусійною. Зокрема, у науці кримінального права загальні або окремі питання, пов'язані з кримінальним законом, досліджували П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, О. М. Бібік, Є. В. Благов, М. І. Блум, Я. М. Брайнін, А. І. Бобилев,

В. І. Борисов, В. М. Бурдін, В. М. Васи́лаш, В. М. Галкін, Л. Д. Гаухман, Н. О. Гуторова, М. Д. Дурманов, А. Е. Жалінський, З. А. Загиней, В. П. Коняхін, Т. С. Коханок, Л. Л. Кругліков, О. С. Кузембаєв, Д. В. Кухнюк, М. І. Мельник, О. І. Моїсеєв, А. А. Музика, В. О. Навроцький, А. В. Наумов, К. В. Ображиев, М. І. Панов, К. К. Панько, А. О. Пінаєв, Н. В. Пісня, Ю. А. Пономаренко, В. П. Попович, О. І. Рарог, В. В. Сташис, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, Г. Т. Ткешеліадзе, З. А. Тростюк, В. І. Тютюгін, М. І. Хавронюк, Н. І. Цись, А. С. Шляпочников, М. Д. Шаргородський та інші науковці. Разом з тим, навіть і в цих роботах ще не вичерпане усе коло наукової проблематики з обраної теми, не всі проблемні питання однозначно розв'язані, а деякі з них – ще не були й поставлені. Зазначене потребує критичного осмислення досягнутого рівня наукових знань про кримінальний закон і подальшого розвитку учення про нього.

Викладене обумовило необхідність ґрунтовного науково-правового дослідження закону як джерела кримінального права, зокрема, його поняття і ознак, місця у системі джерел кримінального права України та співвідношення з іншими його джерелами, особливостей вираження та взаємодії його змісту та форми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана згідно з планом науково-дослідної роботи кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого в межах цільової комплексної програми «Теоретичні проблеми ефективності кримінального законодавства України та практики його застосування» (номер державної реєстрації 0111U000959).

Тема дисертації затверджена рішенням вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 5 від 26 грудня 2014 року) та уточнена рішенням вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (протокол № 10 від 24 лютого 2017 року).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є отримання нових результатів у вигляді наукових висновків щодо закону як джерела кримінального права України та розробленні науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення кримінального законодавства. Відповідно до мети дослідження виокремлено такі основні завдання:

- 1) визначити поняття, ознаки та види джерел кримінального права України;
- 2) описати закон як джерело кримінального права, визначити його поняття та місце серед інших джерел кримінального права України;
- 3) окреслити коло кримінальних законів, систематизувати та класифікувати їх;
- 4) визначити та описати зміст кримінального закону, а відтак – встановити співвідношення приписів кримінального закону й нормативного припису;
- 5) встановити ознаки форми кримінального закону, виробити вимоги щодо неї і особливості її використання у чинному законодавстві;

- б) встановити шляхи взаємозв'язку та співвідношення форми і змісту кримінального закону;
- 7) визначити можливості подальшого вдосконалення кримінального закону як джерела кримінального права України й виробити рекомендації щодо перспектив подальшої рекодифікації кримінального законодавства України.

Об'єкт дослідження – джерела кримінального права України.

Предмет дослідження – закон як джерело кримінального права України.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить система загальних та спеціальних методів пізнання. З урахуванням предмета та метода в основу дисертації покладено діалектичний метод дослідження правових явищ (підрозділи 1.1.; 1.2.; 2.1.; 2.2.; 2.3.; 3.1.; 3.2), в межах якого застосовувався діяльнісний підхід до аналізу різного роду властивостей закону (підрозділи 1.2. та 3.2.). Системно-структурний метод, метод системного аналізу, метод логічних класифікацій використовувалися для внутрішнього структурування і систематизації нормативно-правових актів, які містять норму кримінального права України. Метод історичного аналізу використовувався при вивченні доступного законодавства минулих часів з питань, що пов'язані із розвитком джерел права загалом та джерел кримінального права України, зокрема. Порівняльно-правовий метод використовувався при аналізі кримінальних законів європейських та пострадянських країн. Загальнологічні методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція, абстрагування, узагальнення) використовувалися при опрацюванні наукових та нормативних джерел у всіх підрозділах дисертації. Логіко-догматичний метод дослідження був використаний під час тлумачення окремих термінів, що вживаються у науці кримінального права та містяться у положеннях чинного законодавства, а також при формулюванні визначень юридичних понять і розробці рекомендацій щодо вдосконалення положень КК України (у всіх підрозділах дисертації).

Нормативною базою роботи є Конституція України, положення українського та зарубіжного кримінального законодавства, кримінально-виконавчого, кримінально-процесуального, а також цивільного, сімейного, адміністративного законодавства України та ін.

Теоретичною основою дисертації є наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених у галузі загальної теорії права, кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого, конституційного, цивільного, сімейного, адміністративного права, тощо, що стосуються проблематики дослідження.

З огляду на специфіку предмета дослідження його емпіричну базу переважною мірою становило вивчення не практики застосування норм кримінального права, а практики законотворення. Зокрема, було вивчено усі закони про внесення змін до чинного КК України, а також опрацьовано усю систему законів України і виділено серед них ті, які містять принаймні одну норму кримінального права. Окремо вивчалися рішення Європейського суду з прав людини,

рішення Конституційного Суду України та Верховного Суду в тій їх частині, в якій вони можуть вважатися джерелами норм права.

Наукова новизна одержаних результатів полягає, насамперед, у тому, що у представленій роботі досліджено закон як джерело кримінального права України. До найбільш важливих результатів, які відображають наукову новизну дисертації та виносяться на захист, належать такі положення.

Уперше:

- закладений та обґрунтований до застосування концептуальний підхід щодо окреслення кола кримінальних законів, із використанням якого доведено, що властивостями кримінального закону як джерела норм кримінального права володіє не лише КК України, а й окремі положення деяких інших законів;

- окреслено, систематизовано, узагальнено та класифіковано усе коло чинних положень законодавства України, яке володіє ознаками кримінального закону, визначені між ними системні залежності та зв'язки;

- сформульовані особливості взаємного впливу змісту кримінального закону на форму, та навпаки – його форми на зміст, зокрема, встановлено, що кримінально-правовий припис стосовно закону є змістом, а стосовно норми права – формою;

- визначені напрями зведення до єдиного нормативного акту тих положень кримінального законодавства, які знаходяться в інших нормативно-правових актах, зокрема, запропоновано консолідувати закони, що визначають правообмеження, які стосуються судимості, шляхом виключення їх із положень інших актів законодавства України та включення до КК України;

удосконалено:

- загальне учення про джерела кримінального права шляхом виокремлення та фіксації спільних ознак таких джерел, і через їх описання, уточнення кола джерел кримінального права;

- висловлені в літературі судження про те, що у результаті правозастосовного тлумачення може змінюватися зміст і обсяг норми кримінального права, при залишенні сталим тексту кримінального закону як форми його зовнішнього вираження;

- положення про основні засоби сучасної законодавчої техніки, що використовуються для конструювання кримінально-правового припису, зокрема, щодо юридичних конструкцій, дефініцій, презумпцій, фікцій та аксіом;

набули подальшого розвитку:

- наукова позиція щодо переваги принципу монізму кримінального закону над його дуалізмом і поліджерельністю;

- теоретичні уявлення про структуру норми кримінального права, зокрема, висловлені у літературі судження про необхідність розрізнення мікро- і макронорм кримінального права,

визначення структури таких норм, шляхом виокремлення у них таких елементів як гіпотеза та диспозиція або гіпотеза і диспозиція у вигляді санкції;

- теоретичні ідеї про взаємний зв'язок змісту і форми кримінального закону, зокрема – впливу змін в одному з цих явищ на інше.

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації можуть бути використані: у науково-дослідній роботі – для подальшого розроблення теоретичних проблем закону як джерела кримінального права України, а так само загальних питань джерел кримінального права; у правотворчості – при роботі над розробленням теоретичної моделі нової редакції кримінального законодавства України; у правозастосовній сфері – для підвищення якості застосування приписів кримінального закону; у навчальному процесі – під час підготовки відповідних розділів підручників та навчально-методичних посібників із Загальної частини кримінального права, написанні науково-практичних коментарів до КК України, а також у науково-дослідній роботі студентів та аспірантів; у правовиховній сфері – як методичний матеріал для підвищення рівня правової культури населення та професійної правосвідомості працівників правоохоронних органів.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення дисертації були обговорені на засіданнях кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, а також на восьми наукових заходах, а саме: на міжнародній науковій конференції «П'яті Харківські кримінально-правові читання (м. Харків, 12-13 травня 2016 року); на міжнародній науковій конференції «4-th International Conference of PhD Students and Young Researchers Interdisciplinary approach to law in modern social context» (Vilnius, Lithuania 21-22 April 2016); на міжнародній науковій конференції «Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування» (м.Харків, 12-13 жовтня 2016 р.); на міжнародній науковій конференції «Шості Харківські кримінально-правові читання. Україна на кримінально-правовій карті світу» (м.Харків, 13 жовтня 2017 року), на міжнародній науковій конференції «Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації» (м.Харків, 12-13 жовтня 2017р.)

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, 3-х розділів, що містять 11 підрозділів, а також з висновків, списку використаних джерел (421 найменувань) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 321 сторінку, з яких 196 сторінки – основний текст.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначаються її зв'язок з науковими планами та програмами, мета й задачі, об'єкт і предмет, методологія дослідження, новизна та

практичне значення одержаних результатів, наводяться відомості про апробацію результатів роботи, публікації, структуру й обсяг дисертації.

Розділ 1 «Закон у системі джерел кримінального права України» складається і чотирьох підрозділів і висновків.

У підрозділі 1.1 *«Поняття та види джерел кримінального права України»* проаналізовано сучасний стан наукових досліджень питань, що стосуються кола та видів джерел кримінального права. На цій основі виокремлено ознаки джерела кримінального права України, зокрема: 1) специфічний зміст, який полягає у наявності норми кримінального права; 2) визначена форма зовнішнього вираження, яку становить нормативно-правовий акт; 3) суб'єкт визначення та закріплення норми кримінального права; 4) знаходження на певному місці в ієрархії нормативно-правових актів, що визначаються його юридичною силою; 5) загальнообов'язковість для суб'єктів правовідносин на регулювання яких він поширюється; 6) прийняття, зміна чи скасування за встановленою процедурою. На підставі цих ознак сформульоване визначення поняття «джерело кримінального права України», під яким розуміється нормативно-правовий акт, в якому міститься норма кримінального права, прийнятий уповноваженим суб'єктом за відповідною процедурою і який знаходиться в системі залежно від юридичної сили і є загальнообов'язковим. Керуючись ідентифікуючим критерієм – поняття та ознак джерел кримінального права України – надано вичерпний перелік видів джерел кримінального права України: 1) кримінальний закон (КК України); 2) інші закони, які містять окремі кримінально-правові норми; 3) рішення Конституційного Суду України, якими визнаються неконституційними приписи кримінального закону; 4) самовиконувані норми міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У підрозділі 1.2 *«Ознаки та поняття закону як джерела кримінального права України»* виокремлені у попередньому підрозділі загальні ознаки джерела кримінального права звужені і конкретизовані до ознак закону як одного з видів таких джерел. У результаті констатовано, що окремі з таких ознак мають свою специфіку прояву, а інші – не мають такої і зберігаються у тому ж змісті, як і для джерел кримінального права загалом. Зокрема, визначено, що: 1) його змістом є норми кримінального права; 2) за формою він є письмовим нормативно-правовим актом; 3) суб'єкт його прийняття є виключно Верховна Рада України або народ на всеукраїнському референдумі; 4) за юридичною силою його місце в ієрархії нормативно-правових актів знаходиться нижче ніж Конституції та міжнародно-правові договори, але вище ніж підзаконні нормативно-правові акти; 5) він є загальнообов'язковим для суб'єктів правовідносин на регулювання яких він поширюється; 6) його прийняття, зміна чи скасування здійснюється за процедурою, встановленою Конституцією України та законом «Про Регламент Верховної Ради України».

У підрозділі 1.3 «Кримінальне законодавство України» доведено, що в сучасних умовах кримінальне законодавство України не зводиться лише до КК України, а складається окрім нього також і з положень цілої низки інших законів України в тих їх частинах, в яких вони містять норми кримінального права. Окреслення кола цих законів здійснене на основі розуміння норми кримінального права як загальнообов'язкового правила поведінки, що визначає, яке діяння є кримінальним правопорушенням і які кримінально-правові засоби можуть бути застосовані до особи, що його вчинила. Встановлено, що усі норми, які визначають злочинність діяння містяться лише в КК України; водночас норми, які визначають кримінально-правові засоби, що підлягають застосуванню до осіб, що вчинили кримінальні правопорушення, містяться не лише в КК України. З урахуванням висловленого в літературі судження, що такі засоби поділяються на 2 підгрупи, визначено наступне. По-перше, засоби-установлення, за винятком правообмежень судимості, визначаються виключно в КК України, у той же час в системі законодавства України віднайдено близько 150 законів, які містять зміст названого кримінально-правового засобу, а відтак у цій частині є кримінальними законами. По-друге, засоби-діяння, за винятком звільнення від покарання, також передбачені виключно в кримінальному законі і лише окремі підстави звільнення від покарання чи його відбування визначаються також у КПК та КВК України. Запропоновано шляхи консолідації усіх норм кримінального права у межах єдиного кримінального закону.

У підрозділі 1.4 «Класифікація кримінальних законів та їх співвідношення з іншими джерелами кримінального права України» здійснено класифікації кримінальних законів (КК України та кримінально-правові положення інших законів) за різними критеріями. Зокрема, 1) за колом осіб закони поділяються на закони загальної дії та спеціальної дії; 2) за просторовою ознакою – на закони, що не мають територіальних обмежень у застосуванні і закони, які поширюють свою дію на певну територію; 3) за темпоральною ознакою – на строкові та безстрокові; 4) за ступенем кодифікованості – на кодекси та некодифіковані закони; 5) за суб'єктом прийняття – на такі, що приймаються народом шляхом проведення референдуму та такі, що приймаються законодавчим органом держави.

Окрім того, в цьому ж підрозділі досліджена проблематика місця кримінальних законів у системі актів законодавства. Зокрема, доведено, що КК України як кодифікований і основний кримінальний закон має більш високу юридичну силу ніж будь-які приписи інших законів, що містять норму кримінального права. Крім того, у випадках колізії між кодифікованими іншими законами, що містять норму кримінального права (КПК України, КВК України) та некодифікованими законами, що містять норму кримінального права, більш високу юридичну силу мають перші.

Розділ 2 «Зміст закону як джерела кримінального права України» складається із чотирьох підрозділів і висновків.

У підрозділі 2.1 *«Поняття змісту кримінального закону»* визначено, що зміст та форма кримінального закону є окремим проявом загальнофілософських категорій сутності та явища. В цьому аспекті кримінальний закон може бути досліджений як у співвідношенні із кримінальним правом, так і з взятим окремо, самостійно. У співвідношенні із кримінальним правом загальновизнано, що кримінальний закон є формою його вираження і, відповідно, кримінальне право є змістом кримінального закону. У той же час, взятий окремо від кримінального права, кримінальний закон має свою власну форму, а відтак, і свій власний зміст. В цьому аспекті змістом кримінального закону є нормативний припис, який звернутий до органів державної влади, визначає повноваження держави визнати те чи інше діяння кримінальним правопорушенням та застосувати за його вчинення засоби кримінального права. Визнання можливості існування неправового закону дає підстави для висновку про те, що нормативний припис, який завжди є змістом кримінального закону, може як відображати норму кримінального права, так і не відображати її. Крім того, відсутність жорсткої відповідності між системою права і системою законодавства приводить і до висновку про те, що нормативні приписи, які є змістом кримінального закону, можуть відображати норми іншої галузевої належності.

У підрозділі 2.2 *«Нормативний припис як основний елемент змісту кримінального закону»* розглянуто питання, що є нормативним приписом та виокремлено його ознаки. До таких ознак віднесені: 1) наявність певного правила поведінки; 2) формальна визначеність; 3) наявність суб'єктів, на регулювання поведінки яких розрахований нормативний припис; 4) повноваження держави, в особі уповноважених на те органів, щодо притягнення особи до кримінальної відповідальності, та обов'язок особи, що вчинила кримінальне правопорушення, зазнати кримінально-правових наслідків вчиненого нею кримінального правопорушення. Структура нормативного припису в цілому відображає структуру норми кримінального права і обумовлюється нею. У зв'язку із цим у нормативному приписі виділена гіпотеза як структурний елемент, що визначає юридичний факт настання якого тягне застосування цього припису; диспозиція як структурний елемент, який містить правило поведінки для випадків, передбачених гіпотезою. У тих нормативних приписах, в яких передбачається застосування до особи, що вчинила кримінальне правопорушення, правообмежувальних засобів кримінального права, диспозиція традиційно іменується санкцією.

Підрозділ 2.3 *«Обсяг нормативного припису: особливості встановлення і тлумачення»* містить визначення змісту і обсягу нормативного припису кримінального закону. Його зміст становить правило поведінки суб'єктів кримінально-правових відносин, яке визначає повноваження держави, в особі уповноважених на те органів, щодо притягнення особи до

кримінальної відповідальності, та обов'язок особи, що вчинила кримінальне правопорушення, зазнати кримінально-правових наслідків вчиненого нею кримінального правопорушення. Обсяг нормативного припису кримінального закону визначається колом тих суспільних відносин на регулювання яких він розрахований.

Дослідження змісту кримінального закону актуалізувало проблему співвідношення між нормативним приписом і нормою кримінального права. У роботі розвинута, висунута в літературі ідея поділу останніх на «мікронорми» і «макронорми» і доведено, що змістом кожного окремо взятого нормативного припису є «мікронорма» кримінального права. У той же час, зміст «макронорми» кримінального права синтезується зі змісту цілої низки нормативних приписів кримінального закону.

У підрозділі 2.4 «Нормативний припис і стаття кримінального закону» встановлено, що ні за змістом, ні за зовнішнім вираженням, ні за структурою, нормативний припис кримінального закону не може збігатися зі статтею кримінального закону. Нормативний припис не може бути ототожнений із статтею кримінального закону. Стаття кримінального закону будучи переваженою мірою елементом його форми може містити в собі як один, так і декілька нормативних приписів, але ніколи не вичерпується ними. Водночас, «макронорма» кримінального права має своє відображення у нормативних приписах, що містяться в одній статті Особливої частини кримінального закону і низці статей його Загальної частини.

Розділ 3 «Форма закону як джерела кримінального права України» складається із трьох підрозділів і висновків.

У підрозділі 3.1 «Поняття форми кримінального закону» визначається, що вона є зовнішнім проявом впорядкованості змісту кримінального закону, через який нормативні приписи закону сприймаються його адресатами і є відображенням закладених до нього кримінально-правових засобів правового регулювання. Встановлено, що форма кримінального закону має такі ознаки: 1) текстуальне відображення його змісту – нормативних приписів; 2) дотримання вимог щодо структурування цих приписів відповідно до прийнятих правил; 3) наявність обов'язкових реквізитів закону (назва, номер, дата прийняття, підпис президента та інше). На цій основі надане визначення форми кримінального закону, під яким розуміється структуроване текстуальне відображення його змісту, яке відповідає необхідним визначеним реквізітам закону.

У підрозділі 3.2 «Законодавча техніка у кримінальному законодавстві» доведено, що досягнення оптимальної форми кримінального закону можливе за умови використання правил, прийомів, засобів та процедур законодавчої техніки. Використовуючи діяльнісний підхід, визначено суб'єкта, об'єкт і зміст законодавчої техніки. Особлива увага приділена змісту законодавчої техніки, під яким розуміється така діяльність суб'єкта нормотворення, яка

спрямована на складання тексту закону, із застосуванням правил, прийомів, засобів та процедур законодавчої техніки.

Встановлено, що основними засобами сучасної законодавчої техніки, які використовуються для конструювання форми кримінального закону, є юридичні конструкції, дефініції, презумпції, фікції та аксіоми. Розуміючи юридичну конструкцію як певний «законодавчий каркас» надано вичерпний перелік юридичних конструкцій в кримінальному праві України. Під дефініцією розуміється точне і логічне визначення поняття, яке вбирає в себе всі істотні ознаки. Дефініції в кримінальному законодавстві містяться не в одній статті чи розділі, а логічно розташовані по всьому тексту закону. Розглянута проблема дублювання дефініцій в кримінальному законі та проблема використання лише терміну. Запропоновано дефініції, які дублюються в іншому нормативно-правовому акті, викласти бланкетним способом, а терміни – доповнити дефініціями. В якості логічного обґрунтування та мотиву, яким керується законодавець при визначенні діяння злочинним і кримінально караним розглянуті презумпції. В якості засобів, які здатні мінімізувати прогалини в праві розглянуті фікції, визначене їхнє поняття та здійснена класифікація. Нарешті, аксіоми як засіб законодавчої техніки визначені через принципи, що стосуються кримінального закону загалом, а також окремих його інститутів зокрема.

У підрозділі 3.3 *«Перспективи подальшої кодифікації кримінального законодавства України»* зазначено, що фактична поліджерельність кримінального права істотно ускладнила як практику законотворчості, так і практику правозастосування у цій галузі, чим поставила перед наукою кримінального права завдання систематизації кримінального законодавства. Це обумовлено тим, що розширення кола джерел кримінального права потягло за собою не лише нагромадження нормативних приписів даної галузі в законах іншої галузевої належності, а й порушення принципу правової визначеності, а через це – й принципу верховенства права. Однак, проста лише систематизація такого широкого кола законів, які в окремих своїх положеннях володіють ознаками кримінального закону не призведе до остаточного розв'язання вказаної проблеми, тому необхідність її вирішення розглядається як додатковий аргумент на користь рекодифікації кримінального законодавства загалом.

ВИСНОВКИ

У дисертації вирішене наукове завдання, яке полягає у отриманні нових результатів у вигляді наукових висновків щодо закону як джерела кримінального права України та розробленні науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення кримінального законодавства спрямованих на досягнення поставленої мети наукового пошуку.

Основні теоретичні та практичні результати дослідження полягають у такому.

1. Ознаками джерела кримінального права України є: 1) специфічний зміст, який полягає у наявності норми кримінального права; 2) визначена форма зовнішнього вираження, яку становить нормативно-правовий акт; 3) суб'єкт визначення та закріплення норми кримінального права; 4) знаходження на певному місці в ієрархії нормативно-правових актів, що визначаються його юридичною силою; 5) загальнообов'язковість для суб'єктів правовідносин на регулювання яких він поширюється; 6) прийняття, зміна чи скасування за встановленою процедурою. На підставі зазначених ознак надано таке визначення поняття джерела кримінального права України як нормативно-правовий акт, в якому міститься норма кримінального права, прийнятий уповноваженим суб'єктом за відповідною процедурою і який знаходиться в системі залежно від юридичної сили і є загальнообов'язковим.

2. Надано вичерпний перелік джерел кримінального права України до якого слід віднести: 1) кримінальний закон України (КК України); 2) інші закони, які містять окремі кримінально-правові норми; 3) рішення Конституційного Суду України, якими визнаються неконституційними приписи кримінального закону; 4) самовиконувані норми міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

3. Виокремлені такі ознаки кримінального закону як: 1) його змістом є норми кримінального права; 2) за формою він є письмовим нормативно-правовим актом; 3) суб'єкт його прийняття є виключно Верховна Рада України або народ на всеукраїнському референдумі; 4) за юридичною силою його місце в ієрархії нормативно-правових актів знаходиться нижче ніж Конституції та міжнародно-правові договори, але вище ніж підзаконні нормативно-правові акти; 5) він є загальнообов'язковим для суб'єктів правовідносин на регулювання яких він поширюється; 6) його прийняття, зміна чи скасування здійснюється за процедурою, встановленою Конституцією України та законом «Про Регламент Верховної Ради України». Надане поняття кримінального закону, під яким розуміється прийнятий Верховною Радою України або Всеукраїнським референдумом відповідно до Конституції України або закону «Про Регламент Верховної Ради України» загальнообов'язковий письмовий нормативно-правовий акт відповідної юридичної сили, що має своїм змістом норми кримінального права.

4. Встановлено, що усі норми, які визначають злочинність діяння містяться лише в КК України; водночас норми, які визначають кримінально-правові засоби, що підлягають застосуванню до осіб, що вчинили злочини, містяться не лише в КК України. З урахуванням висловленого в літературі судження, що такі засоби поділяються на 2 підгрупи, визначено наступне. По-перше, засоби—установлення, за винятком правообмежень судимості, визначаються виключно в КК України, у той же час в системі законодавства України віднайдено близько 150 законів, які містять зміст названого кримінально-правового засобу, а відтак у цій частині є кримінальними законами. По-друге, засоби—діяння, за винятком звільнення від покарання, також

передбачені виключно в кримінальному законі і лише окремі підстави звільнення від покарання чи його відбування визначаються також у КПК та КВК України.

5. Запропоновано консолідувати закони, що визначають правообмеження, які стосуються судимості шляхом виключення їх із всього законодавства України та включення в КК України у вигляді ст. 88¹ КК України «Обмеження, які покладаються на особу внаслідок судимості».

6. Запропоновані класифікації кримінальних законів (КК України та кримінально-правові положення інших законів) за різними критеріями. Зокрема, 1) за колом осіб закони поділяються на закони загальної дії та спеціальної дії; 2) за просторовою ознакою – на закони, що не мають територіальних обмежень у застосуванні і закони, які поширюють свою дію на певну територію; 3) за темпоральною ознакою – на строкові та безстрокові; 4) за ступенем кодифікованості – на кодекси та некодифіковані закони; 5) за суб'єктом прийняття – на такі, що приймаються народом шляхом проведення референдуму та такі, що приймаються законодавчим органом держави. Досліджена проблематика місця кримінальних законів у системі актів законодавства.

7. Закон є формою, а його зміст складає нормативний припис. Доведено, що кримінальний закон може бути досліджений як у співвідношенні із кримінальним правом, так і взятим окремо, самостійно. У співвідношенні із кримінальним правом загально визнано, що кримінальний закон є формою його вираженні, і, відповідно, кримінальне право є змістом кримінального закону. У той же час, взятий окремо від кримінального права, кримінальний закон має власну форму, а відтак, і свій власний зміст. В цьому аспекті змістом кримінального закону є нормативний припис.

8. Проаналізоване поняття та ознаки нормативного припису. Так, до ознак нормативного припису відносяться: 1) наявність певного правила поведінки; 2) формальна визначеність; 3) наявність суб'єктів, на регулювання поведінки яких розрахований нормативний припис; 4) повноваження держави, в особі уповноважених на те органів, щодо притягнення особи до кримінальної відповідальності, та обов'язок особи, що вчинила кримінальне правопорушення, зазнати кримінально-правових наслідків вчиненого нею кримінального правопорушення. Надане визначення поняття нормативного припису під яким розуміється закріплене в кримінальному законі правило поведінки суб'єктів кримінально-правових відносин, яке визначає повноваження держави, в особі уповноважених на те органів, щодо притягнення особи до кримінальної відповідальності, та обов'язок особи, що вчинила кримінальне правопорушення, зазнати кримінально-правових наслідків вчиненого нею кримінального правопорушення.

9. Досліджено структуру нормативного припису, яка складається із гіпотези як структурного елемента, що визначає юридичний факт настання якого тягне застосування цього припису; диспозиції як структурного елемента, який містить правило поведінки для випадків, передбачених гіпотезою. У тих нормативних приписах, в яких передбачається застосування до особи, що

вчинила кримінальне правопорушення правообмежувальних засобів кримінального права, диспозиція традиційно іменується санкцією.

10. Визначено зміст і обсяг нормативного припису. Зміст нормативного припису становить правило поведінки суб'єктів кримінально-правових відносин, яке визначає повноваження держави, в особі уповноважених на те органів, щодо притягнення особи до кримінальної відповідальності, та обов'язок особи, що вчинила кримінальне правопорушення, зазнати кримінально-правових наслідків вчиненого нею кримінального правопорушення. Обсяг нормативного припису кримінального закону визначається колом тих суспільних відносин на регулювання яких він розрахований.

11. Розглянуті «макронорми» і «мікронорми» в кримінальному законодавстві України. Змістом кожного окремо взятого нормативного припису є «мікронорма» кримінального права. У той же час, зміст «макронорми» кримінального права синтезується зі змісту цілої низки нормативних приписів кримінального закону. При чому, ці приписи можуть бути розташовані як Загальній, так і в Особливій частині КК України, а також і можуть знаходитися в законах іншої галузевої належності, які лише в частині цих нормативних приписів володіють ознаками кримінальних законів.

12. Доведено, що нормативний припис і стаття закону різні за своєю суттю явища, які відповідно мають неоднакову структуру. Стаття закону менша за обсягом, ніж норма права. Стаття закону може містити лише один або декілька структурних елементів нормативного припису. Структурні елементи «макронорми» можуть міститися не тільки в декількох статтях одного кримінального закону, а також вони можуть знаходити місце в інших кримінальних законах, окрім КК України. Тобто, «макронорма» кримінального права має своє відображення у нормативних приписах, що містяться в одній статті Особливої частини кримінального закону і низці статей його Загальної частини.

13. Встановлено, що форма кримінального закону має такі ознаки: 1) текстуальне відображення його змісту – нормативних приписів; 2) дотримання вимог щодо структурування цих приписів відповідно до прийнятих правил; 3) наявність обов'язкових реквізитів закону (назва, номер, дата прийняття, підпис Президента та інше). Надане визначення форми кримінального закону, під яким розуміється структуроване текстуальне відображення його змісту, яке відповідає необхідним визначеним реквізітам закону.

14. Доведено, що досягнення оптимальної форми кримінального закону можливе за умови використання правил, прийомів, засобів та процедур законодавчої техніки. Встановлено, основними засобами сучасної законодавчої техніки, що використовується для конструювання нормативного припису, є юридичні конструкції, дефініції, презумпції, фікції та аксіоми. Розуміючи юридичну конструкцію як певний «законодавчий каркас», надано вичерпний перелік

юридичних конструкцій в кримінальному праві України. Під дефініцією розуміється точне і логічне визначення поняття, яке вбирає в себе всі істотні ознаки. Дефініції в кримінальному законодавстві містяться не в одній статті чи розділі, а логічно розташовані по всьому тексту закону. Розглянута проблема суперечностей дефініцій в кримінальному законі та проблема використання лише терміну. Запропоновано дефініції, які дублюються в іншому нормативно-правовому акті викласти бланкетним способом. В якості логічного обґрунтування та мотиву, яким керується законодавець при визначенні діяння злочинним і кримінально караним розглянуті презумпції. В якості засобів, які здатні мінімізувати прогалини в праві розглянуті фікції. Зосереджена увага на їх класифікації. І нарешті, в якості останнього засобу законодавчої техніки розглянуті аксіоми.

15. Доведено, що різноманітність джерел кримінального права поставила перед наукою проблему систематизації кримінального законодавства України. Актуальність такої проблеми обумовлена тим, що збільшення джерел кримінального права може призвести до зростання кількості нормативно-правових актів, які містять нормативний припис, що в, свою чергу, може привести до правової невизначеності та нагромадження кримінального законодавства. Вирішення зазначеної проблеми лежить в площині систематизації кримінального законодавства шляхом його рекодифікації. Так, з метою уніфікації кримінального законодавства вбачається за доцільне прийняття єдиного кодифікованого акта, який би містив в собі всі нормативні приписи.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, які відображають основні результати дослідження:

1. Сохіяян А. С. Поняття джерел кримінального права України. *Проблеми законності* : зб. наук. праць / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2015. Вип. 131. С. 107 – 115.
2. Сохіяян А. С. Класифікація та співвідношення закону з іншими джерелами кримінального права України. *Право* : зб. наук. праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Харків, 2017. Вип. 26. С. 88 – 96.
3. Сохіяян А. С. Признаки уголовного закона как источника уголовного права Украины. *Jurnalul juridic national: teorie și practică (Национальный юридический журнал: теория и практика)*. Республика Молдова, 2017. №2 (24). С. 155 – 159.
4. Сохіяян А. С. Виды уголовных законов Украины. *Legea si Viata» (Закон и Жизнь)*. Республика Молдова. 2017. №6/2 (306). С. 77 – 80.
5. Сохіяян А. С. Зміст кримінального закону. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Херсон, 2017. Вип. 3. Т. 2. С. 111 – 113.

6. Сохіяян А. С. Форма кримінального закону. *Право і суспільство*. Дніпро:Дніпровський гуманітарний університет, 2018. №2.С.200 – 206.

7. Сохіяян А. С. Вплив законодавчої техніки на якість кримінального закону України. *Knowledge, Education, Law and Management*. Республіка Польща. 2020. № 3 (31). С. 330 – 336.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Сохіяян А. С. Закон як джерело сучасного кримінального права України. *П'яті Харківські кримінально-правові читання* : тези доп. та наук. повідомл. учасників міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів, м. Харків 12 – 13 трав. 2016 р. / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2016. С. 276 – 279.

2. Сохіяян А. С. Взаємозв'язок соціальної функції кримінального права з його джерелами. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 12 – 13 жовт. 2016 р. / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2016. С. 519 – 521.

3. Сохіяян А. С. Правова природа рішень ЄСПЛ в національному кримінальному законодавстві. *Наука та практика сучасної юриспруденції* : матеріали VII всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 2016. С. 399 – 401.

4. Anna Sokhikian The influence of the european law on the national criminal legislation of ukraine. *4th International Conference of PhD Students and Young Researchers Interdisciplinary approach to law in modern social context / Vilnius University Faculty of Law*. Vilnius : Lithuania. 21 – 22 April 2016. P. 299 – 304.

5. Сохіяян А. С. Норми міжнародного права як джерело кримінального права України. *Кримінально-правове забезпечення сталого розвитку України в умовах глобалізації*:матеріал. міжнар. наук.-практ. конф. 12 – 13 жовт. 2017 р. / редкол. : В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2016. С. 506 – 509.

6. Сохіяян А. С. Источники уголовного права Украины и Республики Беларусь: сравнительно-правовой анализ. *Сб. материалов III междунар. научно-практ. конф.* Барановичи, 11 – 13 мая 2017 г. С. 157 – 158.

7. Сохіяян А. С. Правова природа бланкетних диспозицій: компаративний аналіз. *Шості харківські кримінально-правові читання «Україна на кримінально-правовій карті світу»* : тези доп. та наук. повідомл. учасників міжнар. наук. конф. студентів та аспірантів, м. Харків, 13 жовт. 2017 р. / редкол. : В.Я. Тацій (голов. ред.) та ін. Харків : Право, 2017. С.123 – 125.

8. Сохіяян А. С. Виды источников уголовного права Украины *International Scientific and Practical Conference "WORLD SCIENCE" Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference "Methodology of Modern Research"*, 29 March 2017. Dubai, UAE. № 4(20). Vol. 5. April 2017. P. 23 – 27.

9. Сохіяян А. С. Обсяг норми кримінального права: особливості встановлення. *Актуальні питання крим. права, процесу і криміналістики, удоск. діяльн. суд. і правоохор. систем* : збірник матеріалів конф. Севе́родо́нецьк, 2017. С. 374 – 377.

10. Сохіяян А. С. Юридичні конструкції в кримінальному праві України. *Юридична осінь 2018 року* : зб. тез доповідей та наук. повідомл. учасників всеукр. наук. конф. молодих вчених та студентів, Харків, 14 листоп. 2018 р. / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого ; Мадрид, 2018. С. 287 – 290.

АНОТАЦІЯ

Сохіяян А.С. Закон як джерело кримінального права України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2021.

У роботі надано комплексну характеристику видам джерел кримінального права України, приділено увагу закону як джерелу кримінального права України. Проаналізовано всі кримінальні закони України та запропонована їх класифікація за колом осіб, за просторовою ознакою, за темпоральною ознакою, за ступенем кодифікованості, за суб'єктом прийняття. Досліджено місце кримінальних законів у системі актів законодавства.

Досліджено зміст та форму кримінального закону. Приділено увагу нормативному припису, а саме його структурі, змісту та обсягу. Розглянуто співвідношення нормативного припису і статті кримінального закону. В контексті дослідження форми кримінального закону, проаналізована законодавча техніка, яка використовується в кримінальному законодавстві. На підставі проведеного дослідження сформульовані пропозиції щодо систематизації кримінального законодавства шляхом його рекодифікації.

Ключові слова: джерела кримінального права, кримінальний закон, форма і зміст кримінального закону, класифікація кримінальних законів, нормативний припис, обсяг нормативного припису, зміст нормативного припису, законодавча техніка.

АННОТАЦИЯ

Сохияян А.С. Закон как источник уголовного права Украины. – Квалификационный научный труд на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». – Национальный

юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины. – Харьков, 2021.

Диссертация посвящена комплексному изучению видов источников уголовного права Украины, автором исследованы признаки и дано понятие источника уголовного права Украины.

В работе проанализирован каждый источник уголовного права Украины, но особое внимание уделено закону как источнику уголовного права Украины. Исследованы все уголовные законы Украины и предложена их классификация по кругу лиц, по пространственному признаку, по темпоральному признаку, по степени кодифицированности, по субъекту принятия. Акцентируется внимание на месте уголовных законов в системе актов законодательства.

Исследовано содержание и форма уголовного закона. Проанализирована структура, содержание и объем нормативного предписания. Автором развита идея о делении нормы уголовного права на «макронормы» и «микронормы». Доказано, что содержанием каждого отдельно взятого нормативного предписания является «микронорма» уголовного права, а содержание «макронормы» уголовного права синтезируется из целого перечня нормативных предписаний уголовного права.

В исследовании рассмотрено соотношение нормативного предписания и статьи уголовного закона. В контексте исследования формы уголовного закона проанализирована законодательная техника, которая используется в уголовном законодательстве. На основании проведенного исследования сформулированы предложения касательно систематизации уголовного законодательства путём его рекодификации.

Ключевые слова: источники уголовного права, уголовный закон, форма и содержание уголовного закона, классификация уголовных законов, нормативное предписание, объём нормативного предписания, содержание нормативного предписания, законодательная техника.

ANNOTATION

A.S. Sokhikian Law as a source of criminal law of Ukraine. – On the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of Legal Sciences in specialty 12.00.08 "Criminal law and criminology; criminal executive law ". – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2021.

The paper provides a comprehensive description of the types of sources of criminal law in Ukraine, pays attention to the law as a source of criminal law in Ukraine. All the criminal laws of Ukraine are analyzed and their classification is proposed by the circle of persons, by spatial basis, by temporal basis, by the degree of codification, by the subject of acceptance. The place of criminal laws in the system of legislative acts has been investigated.

The content and form of the criminal law are studied. Attention is paid to the normative prescription, namely its structure, content and volume. The relationship between the normative

prescription and the article of the criminal law is considered. In the context of the study of the form of the criminal law, the legislative technique is analyzed, used in criminal law. On the basis of the study, proposals were formulated for the systematization of criminal legislation by means of its recodification.

Key words: sources of criminal law, criminal law, form and content of criminal law, classification of criminal laws, normative prescription, scope of normative prescription, content of normative prescription, legislative technique.

Відповідальний за випуск
кандидат юридичних наук, доцент
Козак В. А.

Підписано до друку __.__.2021 р. Формат 60x90/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид.арк. 0,9.
Тираж 100. Зам. № __

Друкарня
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
61024, Харків, вул. Пушкінська, 77